

kloke band gecompriemd zijn, is het mogelijk de roman nog enigszins te overzien. Een tegemoetkoming ook, lijkt het, aan de verzuchting van de romanist Flutre. Deze roman was naar zijn smaak zwaar overladen met toernooien, ‘jusqu’à la nausée’ zelfs.

Byrants vertaling van de *Perceforest* telt ongeveer 750 pagina's. Deze worden voorafgegaan door een inhoudsopgave van de zes boeken die maar liefst 23 bladzijden beslaat – een prettig houvast voor de lezer, ook in deze bekorte versie. In een inleiding van ongeveer dezelfde lengte licht de vertaler zijn werkwijze toe en gaat hij in op grote thema's uit de *Perceforest*: vrouwen, liefde, bloedlijnen, goddelijke voorzienigheid, weteloosheid en moraal. Een vlot lezend betoog dat voor wetenschappelijk onderzoek niet bruikbaar is, maar dat hoeft ook niet. De index is een ander belangrijk hulpmiddel. In de wetenschappelijke editie van de *Perceforest* is het omslachtig zoeken, met veel heen en weer bladeren tussen de vele banden (doorgaans twee of drie per boek), die elk hun eigen noten, varianten, namenindex en glossarium hebben. Doordat de nummering van de hoofdstukken in de vertaling van Bryant dezelfde is als in de tekstuitgave van Roussineau, is de corresponderende niet bekorte tekst in het Oudfrans snel terug te vinden. Ik vind deze handzame vertaling een grote aanwinst: de niet zelden zeer lang uitgesponnen verhaaldraden die door de roman lopen en die de verschillende delen meer en minder geslaagd met elkaar verbinden, zijn met deze *Perceforest* in een band aanzienlijk makkelijker te volgen en te overzien.

Adres van de auteur: Vrije Universiteit Amsterdam, Fac. Letteren, Moderne Talen en Culturen, De Boelelaan 1105, NL-1081 HV Amsterdam. j.f.vander.meulen@vu.nl

Lachen met de wereld. Een blik op het komisch toneel in de laatmiddeleeuwse Nederlanden

JEROEN VANDOMMELE

Naar aanleiding van: Ben Parsons & Bas Jongenelen (eds.), *Comic Drama in the Low Countries, c.1450-1560. A Critical Anthology*. Cambridge: D.S. Brewer, 2012. 297 p., ill., ISBN 978-1-84384-291-0, prijs: £ 60,-.

De late middeleeuwen hebben de Lage Landen een rijke collectie aan komisch toneel nagelaten. Wie iets wil weten over de inhoud en de betekenis van dit toneel, moet zich begeven in een doolhof van artikels en monografieën die de laatste honderd jaar over het onderwerp zijn geschreven. Recentelijk trachtte Femke Kramer met haar boek *Mooi vies, knap lelijk. Grotesk realisme in rederijerskluchten* (2009) onderzoekers wegwijs te maken, althans wat betreft het zestiende-eeuwse kluchtenrepertoire van de rederijers.¹ Diegenen die verder geïnteresseerd zijn in het lezen van de toneelteksten, raadplegen de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (www.dbnl.org) of behelpen zich met alerhande edities en bloemlezingen. Hoewel er de laatste jaren vanuit Angelsaksische hoek steeds meer interesse is in allerlei soorten rederijers-toneel, blijkt het Middelnederlands nog steeds een behoorlijke drempel voor onderzoekers van buiten het Nederlandse taalgebied.² Bas Jongenelen en Ben Parsons hebben dit euvel enigszins proberen te verhelpen door tien Nederlandstalige komische stukken die geschreven werden tussen c. 1450 en 1560 van een Engelse vertaling te voorzien en in een mooie editie uit te geven. Er werd gekozen voor vijf komische monologen (*Dit es de frenesie, De Gilde van de Blauwe Schuit, Spotsermoen over Sint Niemand, Eedt van Meester Oom* en *Een schoone ende wonderlijcke prognostica-*

¹ Femke Kramer, *Mooi vies, knap lelijk. Grotesk realisme in rederijerskluchten*. Hilversum:Verloren, 2009.

² Zie bijvoorbeeld de bundel E. Strietman & P. Happé (eds.), *Urban theatre in the Low Countries, 1400-1625*. Turnhout: Brepols, 2006.

³ Zie bijvoorbeeld E. Strietman & P. Happé (eds.), *For Pleasure and Profit: Six Dutch Rhetoricians Plays*. Lancaster: Medieval English Theatre, 2006.

tie) en vijf kluchten of esbatterementen (*Esbatterement vande Schuyfman, Een Spiel van drie minners, Esbatterement vanden visscher, Hanneken Leckertant en De Bervoete Bruers*). Ze treden daarmee in de voetsporen van andere onderzoekers zoals Elsa Strietman en Peter Happé die al eerder dergelijke vertalingen hebben uitgegeven.³

De hardcover-editie van Jongenelen en Parsons bestaat dus uit de weergave van tien Nederlandstalige toneelteksten én hun Engelstalige niet-berijmde vertaling. Daarnaast bevat de editie een uitstekende inleiding (p. 1-20) die de lezer inzicht geeft in het komisch toneel van de Lage Landen en dieper ingaat op de Nederlandstalige toneeltraditie van de late middeleeuwen. Als de voornaamste producenten van komisch toneel worden de rederijkers in deze inleiding uitvoerig behandeld. Vervolgens komen de toneelstukken een voor een aan bod, waarbij elk toneelstuk even kort wordt voorgesteld. Deze introducties belichten het belang van de tekst en geven achtergrondinformatie betreffende de productie, de inhoud en de uiteindelijke bewaarplaats van het toneelstuk, wat zorgt voor een nuttige handleiding bij het lezen van de teksten. De lijvige bibliografie aan het einde van de editie toont aan dat de redactie van deze introducties niet over een nacht ijs is gegaan. Men heeft duidelijk getracht de lezer een nauwgezette samenvatting te bieden van de stand van het literair-historisch onderzoek naar komisch toneel in de Nederlanden. Deze aanpak verdient veel lof. Het maakt van de editie een bruikbaar handboek, een enkele onvolkomenheid daargelaten. Zo wordt voorzichtig geopperd dat De Violieren met *Hanneken Leckertant* mogelijk de eerste prijs won tijdens 'een wedstrijd' georganiseerd in 1541 in Diest (p. 206). Hier kan worden aangevuld dat de genoemde wedstrijd het zesde en voorlaatste festival was van de befaamde Brabantse landjuweelcyclus. Door haar overwinning in Diest haalde De Violieren de prestigieuze slotwedstrijd van de cyclus naar Antwerpen, hetgeen resulteerde in het belangrijkste Antwerpse landjuweel van 1561.

De keuzes die gemaakt zijn bij de vertaling zelf en bij het samenstellen van de anthologie worden in een korte *Translators' Note* (p. vii-ix) uitgelegd en verdedigd. Met betrekking tot het bronnenmateriaal maken Parsons en Jongenelen

duidelijk dat ze niet het doel hebben een volledig overzicht te geven van wat het komisch toneel in de Nederlanden te bieden heeft. Gezien het aantal komische toneelteksten dat bewaard gebleven is uit deze periode, zou dit een onmogelijke opgave zijn. De teksten zijn daarom geselecteerd met het oog op diversiteit (p. vii). Deze keuze is zeker te verdedigen. Alle gekozen stukken hebben hun plaats in een bloemlezing van het komisch toneel uit de Lage Landen. Het is een mooie verzameling geworden van bekende en minder bekende stukken. Toch kan men zich afvragen of de selectiecriteria niet wat beter geformuleerd hadden kunnen worden. Het is nu erg onduidelijk waarom andere subgenres van het komische toneel, zoals het *refrein int zotte of de factie*, geen plaats hebben gekregen in deze anthologie. Indien Parsons en Jongenelen hun (sowieso niet-geëxpliceerde) periodisering een jaar hadden opgeschoven, dan hadden ze bijvoorbeeld een of twee van de facties (bijzonder populaire straatrevuetjes) kunnen opnemen die werden opgevoerd tijdens het Antwerpse landjuweel van 1561.⁴

In de *Translators' Note* wordt verder uitgelegd dat, met het oog op begrijpelijkheid en toegankelijkheid, gekozen is voor een niet-berijmde, maar een letterlijke vertaling van de toneelteksten naar modern Engels. Dit heeft immers het voordeel dat de vertalers niet te ver van de originele tekst moeten afdwalen in hun zoektocht naar goede Engelse alternatieven voor bepaalde rijmwoorden of uitdrukkingen. De vertaling wijkt bijgevolg inhoudelijk zelden af van het Nederlandse origineel. Niettemin moet gezegd worden dat de Engelse woordkeuzes van de vertalers weinig inventief zijn. De Engelse tekst komt daardoor regelmatig erg zakelijk en soms kleurloos over, dit in tegenstelling tot de beeldende uitdrukkingen van het Nederlandse origineel. Zo gaat natuurlijk soms wat komisch effect verloren (*slampampens* wordt bijvoorbeeld vertaald als *drunkenness*, p. 107). Door af en toe verklarende nota's aan de Engelse tekst toe te

4 Zie bijvoorbeeld Ruud Ryckaert, "'Nu comt hier boven op desen waghén staen!'" De factie op het Antwerpse landjuweel en haagspel van 1561' in: *Spiegel der Letteren* 47 (2005), 297-331.

voegen die de culturele referenties naar de wereld van de rederijkers of van de laatmiddeleeuwse stadscultuur trachten uit te leggen, hebben de vertalers wel geprobeerd dit probleem te ondervangen.

Ten slotte moet nog gezegd worden dat de titel van de anthologie, *Comic Drama in the Low Countries, c.1450-1560*, wat verwarring kan veroorzaken. Het Franstalige komische toneel uit de Lage Landen wordt namelijk helemaal niet behandeld. Dat de redactie zich wil concentreren op een selectie Nederlandstalige stukken is natuurlijk volkomen begrijpelijk. Een vermelding in de introductie van het bestaan van Franstalige rederijkerskamers en Franstalige komische stukken in de Nederlanden was echter wel op zijn plaats geweest. Ondanks enkele kanttekeningen is deze recensent van oordeel dat de opzet van Parsons en Jongenelen geslaagd is. Zij wilden niet-Nederlandstalige onderzoekers laten kennismaken met de rijkdom van het Nederlandstalige toneel van de late middeleeuwen en de zestiende eeuw. Met deze anthologie is alvast een uitstekende aanzet gegeven. Verdere vertalingen met aandacht voor andere genres van de rederijkers zullen hopelijk volgen.

Adres van de auteur: Universiteit Utrecht, Departement Nederlands – Vroegmoderne Letterkunde, Trans 10, NL-3512 JL Utrecht. j.j.m.vandommele@uu.nl

Aetas Ovidiana, Aetas Difficilis: Facing the Multifaceted

WIM VERBAAL

With regard to: An Faems, Virginie Minet-Mahy & Colette Van Coolput-Storms (eds.), *Les Traductions d'Ovide au Moyen Âge. Actes de la journée d'études internationale à la Bibliothèque royale de la Belgique le 4 décembre 2008*. Louvain-la-Neuve: Collège Erasme, 2011 (Université catholique de Louvain, Publications de l'Institut d'études médiévales: Textes, Études, Congrès 26). xv + 302 p., 16 ill., ISBN 978-2-9600769-4-3, price: € 40,-.

The second half of the 11th century saw the beginning of what Ludwig Traube labelled the *aetas ovidiana*, impressed as he was by the seemingly

all-pervasive presence of the Roman poet. Since then, scholars have occupied themselves with tracing and describing Ovid's influence on literary production from the late 11th century onwards.

The book presently under consideration can be seen as one of these modern attempts to approach the Ovidian Middle Ages. It brings together 13 articles under four headings: *Ovide et la latinité médiévale*, *Ovide dans la littérature en moyen néerlandais*, *La réception d'Ovide dans la littérature française* and finally *Autour de l'Ovide moralisé*. Apart from that, it contains a short introduction, a list of manuscripts and 16 illustrations *hors texte*, most of which relate to the last contribution. The book does not have a general bibliography, nor are there separate bibliographies for each article.

This collection is the result of a colloquium held at the Royal Library of Brussels in 2008. Apparently, not all articles were contributions to the colloquium (p. viii), but it is not clear which ones were and which ones were added later on. With the exception of the *Introduction* and two other articles, the language used here is French. In this review, I intend to first discuss the contributions in the order in which they appear in the collection, concluding with some general remarks.

The *Introduction* by Martine Thiry-Stassin (University of Liege, p. vii-xv) is limited to giving short summaries of the articles. Scholarly interest in Ovid and the Middle Ages is illustrated by four publications written between 2002 and 2009 in the field of French medieval studies. The occasion of the colloquium is brought to mind and the vastness of the subject is alluded to. It concludes in stressing the dynamics involved in the modern, contemporary reading of medieval readings of Ovid.

The section on Ovid and medieval Latinity contains articles by Jean-Yves Tilliette (University of Genève), Rita Beyers (University of Antwerp) and Michiel Verwey (Royal Library Brussels).

In his contribution, the renowned Swiss scholar, expert in 12th century poetics, discusses the commentary on the *Fasti* by Arnulf of Orleans (p. 3-15).¹ As his point of departure, he emphasizes the different receptions of Ovid's work in modern and medieval times. Although the *Fasti* now-

¹ J.R. Rieker (ed.), *Arnulfi Aurelianensis glosule Ovidii Fastorum*. Firenze: Millenio Medievale, Testi, 2005.